

Political Culture
and Social Therapy
in Post-Communist
Romania

CULTURĂ POLITICĂ ȘI TERAPIE SOCIALĂ ÎN ROMÂNIA POST- COMUNISTĂ

LIVIU ANTONESEI

I. Spaimetele din "cetatea asediată"

Toate societățile, mai ales în momentele de criză - fie acestea și **criza de creștere!** - sunt bântuite de anumite angoase, spaimete și frici. Între anumite limite, e un proces natural, împotriva căruia societățile încearcă totuși să producă **anticorpi**. Mai grav este - cum pare că se întâmplă acum în România - când anumite segmente sau instituții sociale, mai mult sau mai puțin obscure și chiar oculte, provoacă ele, cu bună știință, frica. De fapt, a vorbi de frică la singular este oarecum fals, mai potrivit ar fi să vorbim despre frici, pentru că - întotdeauna - frica trebuie circumstanțiată. Între altele, în celebra **Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)**, istoricul Jean Delumeau vorbea de o anumită formă a fricii provocată de sentimentul "cetății asediate". În mod cu totul spectaculos, această variantă a fricii a apărut în România după evenimentele - în esență eliberatoare - din decembrie 1989. De fapt, e mai potrivit să spunem că această frică s-a intensificat, pentru că național-comunismul ceaușist își construisese discursul propagandistic pe ideea-forță că România este victima potențială (sau reală) a tuturor dușmanilor din afară - de la "imperialismul american" și până la "revizionismul maghiar" și "reformismul gorbaciovist" nici un inamic potențial n-a fost lăsat în afara acestui discurs. De altfel, înainte de a ne părăsi, nu a ratat ocazia să ne mai prevină o dată împotriva "agenturilor". Și nici măcar nu putem fi siguri că, parțial cel puțin, în ceea ce-l privea, s-a înșelat!

O asemenea frică este motivată, bineînțeles, de istoria încercată și tensionată a țării, dar exacerbarea ei pare a se fi produs cu intenția și cu îndemânarea unor profesioniști ai diversunii. Această intensificare nu poate duce la nimic bun ci, dimpotrivă, la situații explozive, cum s-a întâmplat în martie 1990 la Târgu Mureș, în luna iunie a aceluiași an la București, prin sosirea minerilor și încă în alte ocazii. Ce să mai spunem despre ciudatul antisemitism fără obiect - în România mai sunt circa 15.000 de evrei - care face ravagii în presa extremistă a drepte național-comuniste. Fără obiect, dar cu "țintă", acest fenomen ne pune în una din cele mai inconfortabile situații în raport cu lumea civilizată al cărei ajutor îl solicităm, ba chiar îl pretindem. La fel de ciudat este și interminabilul discurs anti-maghiar al acestei prese, mai ales în momentul în care forțele pro-imperiale din Rusia revin în forță. Nu mă refer numai la Jirinovski, ci și la echipa Elțin-Kozîrev care devine tot mai agresivă sub speranțele unui "europenism" de fațadă. De altfel, Jirinovski pare tot mai mult o marionetă agitată de echipa de la Kremlin pentru a speria Vestul, a obține mai multe ajutoare și a reface Imperiul pe tăcute. Gruzia a și fost recuperată, Basarabia se pare că va avea aceeași soartă, iar "patrioții" noștri de serviciu luptă pentru o Transilvania care se află în granițele firești ale țării.

Deci, anumite forțe - să le spunem "obscure", cum se obișnuiește - au exacerbat acest sentiment al asediului până la suportabil. Dacă lecturiți presa național-comunistă, condusă de vechi ideologi ai comunismului ceaușist, ai impresia că România este înconjurată din toate părțile de dușmani, că ungruii, evreii și chiar țigani nu fac altceva decât să conspire - împreună cu dușmanii din afară și cu trădătorii dinăuntru - împotriva bravului și blândului popor român. Fenomenele din aria "salamului cu soia", "nu ne vindem țara" sau "Occidentul să nu ne dea lecții de democrație" etc. sunt, de

asemenea, frapante ilustrații ale acestui sentiment al asediului, al cetății în pericol de a fi cucerită. Și cetatea chiar este în pericol, numai că acesta provine mai ales din interior, și chiar din partea acestor "patrioți" ce pretind că ne apără de pericole.

Aceasta nu este singura formă a fricii din societatea românească. Există altele la fel de periculoase, chiar dacă motivația lor este mult mai "naturală". Mă refer la spaima legată de trăirea duratei, a schimbării, a tranziției. Există, mai întâi, o spaimă de trecut în România, o spaimă că acesta ar putea să se reîntoarcă, frica resimțită îndeosebi de grupurile sociale mobile, care știu că schimbarea este singura soluție pentru salvarea țării și pentru salvarea noastră. Lozinca - foarte frecventă la mitingurile opoziției nepartinice din 1990-1992 - "țineți minte cinci cuvinte/ e la fel ca înainte" (cu varianta "e mai rău ca înainte") este exprimarea exacerbată a acestei spaima de trecut. Există, însă, și spaima inversă, cele legate tocmai de viitor și schimbare. Cum bine se știe, comunismul era un proiect social blocat în "viitorul de aur". Or, viitorul nu este niciodată "de aur", el este deschis și neliniștit tocmai în virtutea deschiderii sale. Iar noi, românii, se pare că nu avem încă obișnuința acestei deschideri. Chiar dacă dorim să schimbăm lumea în care trăim, rămânem în mentalitatea noastră fixată într-un proiect, până la urmă, cum s-a văzut, criminal. Chiar în sensul propriu al cuvântului. În mod ciudat, spaima de viitor și schimbare nu este apanajul inamicilor schimbării, al nostalgicilor lumii de ieri, ci adesea ea este trăită chiar și de cei mai activi agenți ai ei. Faptul este confirmat de un experiment prin Focus-Group din 1992 (repetat în 1993), efectuat de Colegiul de sociologie Delphi, care arată că spaima de schimbare nu e caracteristică, cum se credea, doar muncitorilor și vârstnicilor, ci și celor tineri, chiar intelectualilor și studenților. În acest experiment, schimbarea a fost considerată în sensul cel mai larg - de la

schimbarea modului de viață și a profesiei până la eventualitatea șomajului, de la variațiile nivelului de trai și până la schimbarea ritmurilor vieții.

Eliminarea spaimelor, a fricii din societatea românească ține, în primul rând, de un proiect social convingător. Acesta nu a fost oferit de actuala putere din România, după cum confirmă și ultimul sondaj IRSOP, efectuat între 27 februarie și 3 martie, conform căruia 60% din populație crede că drumul pe care se îndreaptă România nu are o direcție clară: 16% crede că România se îndreaptă spre capitalism; 13% crede că România se îndreaptă spre refacerea comunismului, iar 11% crede că țara se îndreaptă spre "socialismul occidental". E limpede că o schimbare politică, cel puțin o "clarificare", se impune cu forța evidenței. Însă această "terapeutică socială" ține și de educație, de cultura politică - și nu doar politică - a populației cuprinse în acest vast proces de schimbare necesară. Din păcate, rămâne în sarcina unei viitoare configurații politice și această uriașă problemă. În mod paradoxal, aflată în criza de timp, străbătută de o mulțime de spaimi, precum frica de trecut și teama de viitor, lumea românească n-a făcut altceva mai bine de patru ani decât să piardă timpul. Pentru a înțelege de ce s-a întâmplat acest lucru e necesară o "coborâre spre origini" sau, cel puțin, spre "rădăcinile" apropiate ale fenomenului.

II. Rădăcinile - "Citiți zilnic Scânteia!"

Până la Revoluția din decembrie 1989, pe acoperișul cinematografului central din orașul Iași, trona o enormă reclamă pe care scria: "Citiți zilnic Scânteia!". După Revoluție, ultimul cuvânt a dispărut, astfel încât reclama a căpătat mobilizatoarea însă neutră formă: "Citiți zilnic". De ce am

amintit acest element anecdotic? Pentru că, de fapt întreaga dramă de ieri și de azi a României, mai precis a spiritului public din țara noastră își are originea în această pildă de **represiune simbolică, de violență simbolică**. În fapt, în ultimii 25 de ani ai comunismului românesc, violența directă a fost mai degrabă excepția, în vreme ce violența simbolică s-a intensificat până la insuportabil. Violența directă a funcționat numai împotriva opozanților și disidenților - și chiar atunci gradual -, în vreme ce **violența simbolică s-a exercitat fără întrerupere împotriva întregii populații**. Bineînțeles, nu trebuie să uităm faptul că primele două decenii de violență directă, de o cruzime atât de aberantă, explică aproape de la sine inerția aproape completă a societății românești din ultimele două decenii și jumătate de comunism autohton. După experimentul Pitești, după Canalul Dunăre - Marea Neagră - prima fază, din timpul stalinismului inițial -, după aproape 3 milioane de deținuți politic și peste 250.000 de morți în închisorile și lagărele comuniste, simpla evocare a numelui **Securității** provoca teroare. Chiar și în anii pseudo-liberalizării din 1964-1971. Cum, adesea, provoacă și astăzi teroare. A existat o formidabilă **forță fantasmatică** a **Securității**, care s-a bazat, de fapt, pe îngrozitoarea teroare inițială reală căreia i-au căzut victime nu doar întreaga clasă politică a României democratice, dar și aproape întreaga clasă burgheză, o bună parte din intelectualii și din țărănimea înstărită. S-a obținut astfel o societate parțial decerebrată, fricoasă, conformistă și amorțită. Deținuți politici, eliberați în 1963-1964, au putut povesti ororile, mărind fără voia lor spaimile și teroarea. Aceste fapte pot explica, măcar parțial, dificilul demaraj spre normalitate al societății românești de astăzi.

Dar să revin. "Citiți zilnic Scânteia!" reprezintă, probabil, formula cea mai concisă a acestei violențe, a acestei dominații simbolice căreia i-a fost supusă

întreaga populație a țării. De fapt, aproape jumătate de secol, noi, românii, nu am făcut altceva decât să citim zilnic *Scânteia* - și atunci când ascultam radiourile puterii, și atunci când urmăream programele de televiziune, și atunci când participam - fie și pasiv - la ședințele de învățământ ideologic sau la marile manifestații de masă. În mod logic, această "lectură zilnică" a provocat situația cu care trebuie să ne confruntăm astăzi: aproape completa lipsă a culturii politice; persistența mentalităților populist-comuniste și a tuturor clișeelelor inoculate cu obstinție de aparatul de propagandă vreme de aproape cincizeci de ani; infantilism civic; lipsa spiritului de inițiativă ș.a.m.d.

Unii observatori occidentali sunt uimiți de standardul coborât al culturii politice la popoarele din estul Europei - cazul României fiind, din acest punct de vedere, dintre cele mai spectaculoase. Ei consideră nefiresc acest standard pentru niște societăți în care totul era "politizat" - de la programele grădinițelor de copii la viața culturală și de la ședințele de producție din fabrici până la cele ale Academiei, totul era subordonat politicului. Nimic mai fals, totuși, decât o asemenea observație, decât un astfel de reproș. Pentru că "politic" în Est însemna cu totul altceva decât în Vest. Cum știm cu toții, **viața politică**, în sens propriu, începe cu recunoașterea existenței unor grupuri sociale diferite, cu interese diferite recunoscute și acceptate ca atare, și cu posibilitatea funcționării unor tipuri diferite de discurs public. Începe, deci, cu **pluralismul**. Adică, exact ceea ce a lipsit în societățile comuniste și, îndeosebi, în comunismul românesc, poate cel mai retrograd și mai intransigent cu orice tendințe "deviaționiste", "disidente", ca să nu mai vorbim de "opozitia" propriu-zisă care nici măcar n-ar fi putut fi imaginată. Idealul central al comunismului a fost **distrugerea diferenței**, instaurarea omogenizării, instituirea uniformității. În vreme ce societățile normale evoluează în sensul permanentei diferențieri, ajungând la o veritabilă exu-

beranță de structuri și forme, comunismul a încercat să introducă uniformizarea în toate domeniile și pe toate palierele socialului. În plan propriu-zis social, conceptul-cheie al comunismului românesc era cel de "popor unic muncitor" ce urma să fie făurit prin "dispariția diferențelor dintre sat și oraș, dintre munca fizică și cea intelectuală", precum și prin procesul de "omogenizare a structurii de clasă". În plan antropologic, fireștile deosebiri biologice, psihologice și socio-culturale dintre oameni urmau să fie eliminate prin "desăvârșirea" ființei omenești până la nivelul "omului nou". Nimic nu trebuia să scape uniformizării și omogenizării. În economie, jocul liber al pieței concurențiale a fost înlocuit cu "planul unic de dezvoltare economico-socială", iar legea valorii cu o lege specifică "economiei socialiste", formulată în termeni utopici și cinici în același timp - "legea satisfacerii mereu crescânde a necesităților materiale și spirituale ale oamenilor muncii". În cultură, a fost elaborat straniu concept - "de clasă" - al "culturii proletare" (mai târziu, socialistă), superioară oricărei alte culturi, probabil datorită presiunilor, restricțiilor și cenzurilor la care era supusă! În plan religios, deși religia era oarecum tolerată, iar ierarhia bisericii ortodoxe a colaborat din plin cu autoritățile comuniste, partidul a trecut la aplicarea pe scară largă a militantismului ateist. În filosofie, marxismul, "dezvoltat creator de Ceaușescu", cum spuneau documentele de partid, era privit ca punct final și încununare a gândirii urbane, celelalte filosofii fiind fie trepte necesare în "marșul glorios spre marxism", fie ciudate supraviețuiri ale unor astfel de trepte, fie pur și simplu niște "rătăcirii periculoase". În rest, consumul alimentară trebuia să se supună exigențelor "programului alimentației raționale a populației", realizat de fostul și actualul ministru al sănătății, iar arhitectura și urbanismul delirantelor planuri de "sistemare a localităților țării". De altfel, se pare că aceste două ultime probe ale

delirului sistematizat al comunismului românesc, în versiunea sa ceaușistă, au atras în cele din urmă atenția Vestului asupra situației tragice a poporului român, situație în care a fost adus de un Conducător socotit, până spre sfârșitul anilor '80, un interlocutor valabil.

Prin acest experiment am trecut noi, românii. Iar acest experiment poate fi numit oricum numai politic nu, în sensul stabilit de tradiția occidentală a termenului. Dacă ne confruntăm astăzi cu o dezastruoasă situație a culturii politice faptul se datorează, în primul rând, absenței complete a vieții politice reale în România ultimei jumătăți de secol. În comunism, nu exista viață politică, ci numai o monstruoasă administrație totalitară căreia nu trebuia să-i rămână pe din afară nimic, dacă s-ar fi putut nici visele noastre. Dacă nu exista viață politică, nu exista nici discurs politic - oricât de "politizat" ar fi fost discursul administrației totalitare -, ci doar un discurs de indoctrinare și dresaj emanat de putere prin toate canalele posibile. Discursul puterii comuniste nu este un discurs politic, ci mai degrabă unul "pedagogic", în sensul cel mai prost al cuvântului.

III. Și terapeutul este bolnav

Acestui discurs "pedagogic" i-am căzut victime cu toții. În grade variabile, bineînțeles. Cu posibilități de remisie sau nevindecabili. Victime - cei care-l propuneau pentru că, pentru ei, căpăta virtuți automotivante. Victime - cei care erau supuși lui. Victime - chiar și cei care au încercat să se sustragă citind și altceva decât Scânteia. Victime - chiar și puținii opozanți autentici ce s-au manifestat în România înainte de 1989. La nivel conștient, aproape nimeni nu credea în discursul univoc al Puterii, nici măcar cei care-l propuneau și administrau. Din acest punct de vedere, am putea spune că nici măcar n-a existat comunism în România,

ci numai un "joc" pe care-l juca mai toată lumea. Din păcate, nu același lucru s-a petrecut și la nivelul subconștientului unde am fost - încă o dată, în grade foarte diferite - afectați cu toții. Acest lucru a devenit vizibil după 1989, nu doar în discursul "noii vechi puteri", ci și în interiorul discursurilor multiplicat ce au început să funcționeze în societatea românească - limbajul opoziției politice, limbajul grupărilor autonome sau cel al presei independente. Se poate spune că suntem în situația inconfortabilă a unei societăți bolnave ce se supune tratamentului unor terapeuți ce nu sunt nici ei excesiv de sănătoși. De aceea, în vreme ce încercăm să vindecăm, să ne vindecăm, participăm și la menținerea bolii, la intoxicarea corpului social. Aceasta este, de fapt, situația dramatică în care ne aflăm noi, intelectualii români, aceasta este situația școlii din România, aceasta este situația presei independente, a asociațiilor de stimulare a societății civile, a partidelor politice. "Noua veche putere" are uriașa ei parte de vină, peste care nu se poate trece, dar e momentul să ne asumăm cu toții partea noastră de vină, chiar mai mică fiind.

"Citiți zilnic Scânteia!". Am tot citit-o și, din păcate, încă suntem nevoiți s-o mai citim dat fiind că limbajul "noii vechi puteri" poartă toate sechelele limbii de lemn, toate stigmatele mentalității care a produs-o. În fond, limbajul acestei "noi vechi puteri" a fost atât de accesibil și de eficient până acum pentru că se întemeiază pe un fond de presupozitii, prejudecăți și clișee comune atât guvernanților, cât și guvernaților. Faptul că alegerile locale din 1992 și cele generale din toamna aceluiași an au dus la rezultate mai echilibrate nu semnifică, deocamdată, o spectaculoasă creștere a nivelului culturii politice, nici că populația s-ar fi emancipat până la evitarea capcanelor noii limbi de lemn și la sustragerea de la ademenirile noii demagogii, ceva mai puțin ideologizate. Aceste rezultate semnifică, mai degrabă,

semnul nemulțumirii față de puținele schimbări cu sens reformist efectuate, îndeosebi față de rezultatele negative palpabile ale acestor schimbări. De altfel, absenteismul ridicat nu mi se pare semnul unei înalte conștiințe civice.

Dacă limbajul puterii a fost eficient datorită abilei calchieri a vechiului limbaj, supus unor superficiale cosmetizări, discursurile concurente, care încearcă să înlocuiască monologul cu un polilog, au avut de înfruntat un dublu handicap. Pe de o parte, contaminate și ele cu clișee populiste și cu sechele ale mentalității național-comuniste, au adesea un aer straniu de discursuri heteroclite, deci impure și, de aceea, au un efect derutant. De pildă, dacă în limbajul puterii, o lozincă precum "Nu ne vindem țara", care a făcut numeroase victime în 1990 și 1992, are o anumită logică, aceeași lozincă, reluată de o parte a opoziției parlamentare în timpul votării legii privatizării, este complet inadecvată propriului discurs politic. Nu discut aici dacă legea este bună sau proastă, ci doar modul în care opoziția a pus atunci problema, mod care a și prilejuit o neașteptată asociere cu unul din partidele național-comuniste. Celălalt handicap provine însă tocmai din elementele de noutate pe care le propun discursurile opoziției politice și cele ale grupărilor independente, elemente ce produc perplexitate unui public antrenat decenii în șir pentru o unică și foarte simplistă formă de discurs public. În momentul de față, limbajul puterii și cel al grupărilor extremiste este (încă) eficient tocmai prin simplitatea sa, prin senzația de *déjà-vu* pe care o oferă adresantului. S-ar putea spune că este un limbaj pentru "inculpați", dar asta și suntem - cel puțin din punct de vedere politic. În loc de "strâns uniți în jurul partidului" acest limbaj spune "larg consens național" sau "spirit de concordie generală", iar în loc de "partidul - centrul vital al națiunii" se pronunța prin vara lui 1992 "frontul democrat al salvării naționale - partid de

masă al oamenilor muncii de la orașe și sate", după cum am avut plăcerea să-l aud pe însuși președintele țării.

IV. Să spargem cercul vicios

Problema este: când vom începe să ne vindecăm, când ne vom îndrepta spre normalitate? Răspunsul nu este greu de dat: când vor avea curs și celelalte discursuri, când ele vor reuși să echilibreze raportul cu discursul puterii, când opoziția va fi privită ca o instituție indispensabilă democrației. Aceasta s-ar putea întâmpla când, în locul imperativei propoziții "Citiți zilnic Scânteia!", va începe să funcționeze cealaltă, neutra "Citiți zilnic". Or, acest lucru se va întâmpla în momentul în care puterea nu va mai avea monopolul asupra mediilor naționale. Altfel e dificil de întrevăzut o ridicare a standardelor culturii politice din țara noastră. Micile modificări obținute prin intermediul presei scrise și al posturilor locale au importanța lor, dar ar însemna să așteptăm alte decenii pentru ca ele să devină semnificative și productive în ordinea politicii și a culturii politice. Un sondaj al IMAS din 1992 a constatat că puterea de influențare a televiziunii afectează 80% din populație, pe când presa scrisă are impact numai pentru 18%. În principiu, televiziunea națională, sub toate conducerile de până acum, se face vinovată de trei păcate capitale: **dezinformarea propriu-zisă, manipularea discretă și efectul triumfalist și anesteziant.** Nu susțin că o televiziune publică trebuie să aibă neapărat o funcție educativă - deși într-o societate traumatizată poate n-ar fi inutil -, dar ea ar putea avea un **efect educativ**, limitându-se la o informare corectă și renunțând la procedurile diversioniste. Adică, fiind independentă. Să nu uităm că, în 1990, minierii au venit în București fiind chemați prin televiziune.